

4. *Bund heimattreuer Ostpreussen*: Oberreg. Rat Hoffmann (Berlin); Oberreg. Rat Dr Bolle (Berlin); Kaufmann Schikorr (Berlin).
5. *Memellandbund*: Prof. Boerschmann (Berlin); Frau Brönnner-Höpfner (Nowawes); Dr Felix Borchardt (Berlin).
6. *Arbeitsgemeinschaft Ostpreussischer Regimentsvereine in Berlin*: Oberst A. D. Dr Kallweit (Berlin); Oberpostsekr. Kochamann (Berlin); Oblt. a. D. Giebe (Berlin).
7. *Ostdeutscher Heimatdienst* (Tylża): Schulrat Kairies (Tylża), Studienrat Jan-kuhn (Tylża).
8. *Heimatdienst Westpreussen*: Konrektor Götz (Kwidzyn); Lehrer Wolff, Ilawa (pow. Susz).
9. *Ostdeutscher Heimatdienst* (Olsztyn): Schriftsteller Max Worgitzki (Olsztyn); Stadtrat und Rektor Funk (Olsztyn).
- 9a. *Kulturverein Masuren-Ermland*: Schriftsteller Max Worgitzki (Olsztyn); Oberbürgermeister Zülch (Olsztyn).
10. *Vereinigte Verbände heimattreuer Oberschlesier e. V.*: Oberbürgermeister Kaschny (Racibórz); Kaufmann Pudelko (Berlin); Herr Bitta (Berlin).
11. *Deutscher Frauenverein für die Ostmarken*: Frau Braun (Berlin); Gräfin Baudissin (Berlin); Frl. von Seckendorf (Berlin); Frau von Kistowsky (Berlin).
12. *Reichsverband heimatliebender Hultschiner*: Lehrer Petschik (Gliwice); Lehrer Janosch (Racibórz).
13. *Arbeitsgemeinschaft der Kommunalverbände der Mittelschlessischen Ostgrenzkreise*; Landrat Sperling (Milicz).
14. *Reichsbund der Posener*: Kurt Jahnke (Berlin); Oberstudienrat a. D. Adamek (Berlin).
15. *Bund heimattreuer Gr. Wartenberg*: Landrat v. Reinersdorf (Syców).
16. *Grenzmarkdienst Posen-Westpreussen*: Oberstudiendirektor Dr. Raddatz (Piła); Dr. Salewski (Piła).
17. *Kulturraustausch für den Regierungsbezirk Köslin*: Oberstudiendirektor Dr Tominski (Koszalin); Regierungsrat Briess (Koszalin).
18. *Arbeitsring Ostdeutscher Studentenverbände*: Diplom-Landwirt Adolf Busch; Grenzmannschaft „Altpreussen“, Berlin.

SZKOLNICTWO MNIEJSZOŚCI NIEMIECKIEJ W POLSCE W LATACH 1920 - 1935

Problem mniejszości niemieckiej w Polsce międzywojennej był przedmiotem wielu rozpraw i monografii¹. Wśród nich brak jednak materiałów o szkolnictwie dla mniejszości niemieckiej. Wydaje się więc celowe opublikowanie

¹ Dla przykładu, z okresu dziesięciolecia 1959 - 1969, warto wymienić najciekawsze z nich: *Irredenta i prowokacje. Z dziejów mniejszości niemieckiej w Polsce*. Poznań 1959; R. W. Staniewicz, *Mniejszość niemiecka w Polsce — V kolumną Hitlera*. „Przegląd Zachodni” 1959, nr 2, ss. 395 - 438; M. Cygański, *Mniejszość niemiecka w Polsce centralnej 1919 - 1939*. Łódź 1962; K. Grünberg, *Nazi-*

przekazu źródłowego, który — traktując o tym zagadnieniu — może rzucić na ten problem nieco światła, a zarazem pobudzić do refleksji.

Istotna wartość prezentowanego poniżej źródła polega — moim zdaniem — na tym, że ujmuje ono sprawy szkolnictwa mniejszości niemieckiej w Polsce w sposób syntetyczny. Mówi też o zasadach, jakimi polskie czynniki, odpowiedzialne za stan szkolnictwa, zamierzały się kierować w stosunku do mniejszości niemieckiej. Wreszcie, ten nieznaną dotychczas badaczom przekaz jest interesujący również wówczas, kiedy zestawią się dane dotyczące stanu szkół mniejszości niemieckiej w Polsce, i z danymi odnoszącymi się do sytuacji szkolnictwa mniejszości polskiej w Niemczech. Co prawda, nie tutaj miejsce na przeprowadzanie dokładniejszych porównań, ale czytając publikowany przekaz trudno powstrzymać się od pewnej analogii. Otóż z raportu dowódcy 23 dywizji piechoty gen. Józefa Zajęcia o stosunkach narodowościowych i nastrojach ludności na Opolszczyźnie w latach 1933 - 1934 wynika, że w publicznych i prywatnych szkołach mniejszościowych uczyło się 345 dzieci polskich na ogólną liczbę 500 tys. Polaków zamieszkałych wówczas na Śląsku Opolskim². Porównanie tych cyfr z danymi prezentowanego przekazu jest najlepszą miarą swobód obywatelskich w III Rzeszy i II Rzeczypospolitej.

Publikowany poniżej dokument pochodzi z Archiwum Akt Nowych w Warszawie, z zespołu akt Prezydium Rady Ministrów (sygn. 148 - 3). Znajduje się wśród korespondencji i protokołów dotyczących spraw mniejszości narodowych. Nie wiadomo, kto był jego autorem. Jest to jednak z pewnością oryginał, chociaż zewnętrzne cechy (brak podpisu, daty, adresata itp.) nie wskazują na to. Opracowany został w 1936 r., kiedy to na problem mniejszości niemieckiej w Polsce zwrócono baczniejszą uwagę³. Przekaz ten jest maszynopisem i w oryginale obejmuje 11 stron.

Część przekazu od punktu I do punktu XXVI jest uchwałą — powziętą przez Komitet do Spraw Narodowościowych przy Prezesie Rady Ministrów na posiedzeniu w dniu 9 lipca 1936 r., obradującym pod przewodnictwem prezesa Rady Ministrów Felicjana Sławoj-Składkowskiego, w obecności ministra spraw zagranicznych Józefa Becka, ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego prof. dra Wojciecha Świątosławskiego, ministra rolnictwa i reform rolnych, Juliusza Poniatowskiego, wiceministra spraw wojskowych gen. Janusza Głuchowskiego, szefa oddziału II Sztabu Głównego, płka Tadeusza Pelczyńskiego, urzędnika do zleceń prezesa Rady Ministrów Stanisława Józefa Pa-

-Front Schlesien. Niemieckie organizacje polityczne w województwie śląskim w latach 1933 - 1939. Katowice 1963; S. Osiński, *V kolumna na Pomorzu Gdańskim.* Warszawa 1965; T. Kowalak, *Spółdzielczość niemiecka na Pomorzu 1920 - 1938.* Warszawa 1965; A. Szefer, *Mniejszość niemiecka w Polsce i Czechosłowacji w latach 1933 - 1938.* Katowice 1967; S. Potocki, *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918 - 1938.* Gdańsk 1969.

² Raport z dnia 28 stycznia 1935. Centralne Archiwum Wojskowe, zespół akt 23 dywizji piechoty, t. 9.

³ Por. *Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1918 - 1936 w świetle ekspertyzy polskiej z 1936 r.* Opr. P. Stawecki. „Przegląd Zachodni” 1968, nr 1, ss. 46 - 61.

prockiego — w sprawie wytycznych, dotyczących polityki narodowościowej wobec mniejszości niemieckiej w Polsce, a w szczególności uchwałą w dziedzinie oświatowo-szkolnej⁴.

PIOTR STAWECKI

SZKOLNICTWO DLA MNIEJSZOŚCI NIEMIECKIEJ W POLSCE

Szkolnictwo dla mniejszości niemieckiej nie jest unormowane w sposób jednolity.

W zakresie szkolnictwa powszechnego publicznego obowiązują:

I. Na terenie b. zaboru pruskiego (woj. poznańskie i pomorskie) rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej¹ z dnia 10 marca 1920 r., które ma moc ustawy.

Rozporządzenie to znosi dotychczasowe rozporządzenie pruskie z roku 1873 oraz postanawia jako zasadę naczelną:

„Zapewnienie polskiej nauki podstawowej dla dzieci polskich, niemieckiej zaś dla dzieci niemieckich”.

Sprawę szkół powszechnych publicznych dla mniejszości niemieckiej reguluje w sposób następujący:

„Jeżeli w jakiej gminie znajdzie się w wieku szkolnym co najmniej 40 dzieci niemieckich rodziców, w takim razie utworzy się względnie zostawia się dla nich osobną szkołę początkową (ludową) albo osobną klasę szkolną z językiem wykładowym niemieckim na koszt publiczny. Urządzenie to ustanie dopiero wtedy, gdy przez dwa następne lata z rządu liczba dzieci szkolnych niemieckich będzie stale ubywać”.

W myśl tej zasady dokonywała się stopniowa przemiana szkolnictwa na terenie b. Dzielnicy Pruskiej w związku z procesem, jakiemu ludność niemiecka na tym terenie ulegała pod wpływem z jednej strony emigracji tej ludności do Niemiec, masowej w pierwszych latach², a złagodzonej w latach późniejszych, z drugiej strony wskutek wzrastającego z roku na rok uświadomienia narodowego, które powodowało odpływ zorganizowanej ludności polskiej z szeregów mniejszości niemieckiej.

Tymczasowa statystyka publicznych szkół powszechnych woj. poznańskiego i pomorskiego według stanu z dnia 1 listopada 1920 r. wykazuje:

w woj. poznańskim	szkół niemieckich	1 041,	uczniów	80 000
w woj. pomorskim	„ „	454,	„ „	60 000
Razem szkół niemieckich		1 495,	uczniów	140 000

⁴ Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów, 148 - 3.

¹ Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej zostało utworzone ustawą z dnia 1 sierpnia 1919 r. Minister b. dzielnicy pruskiej był członkiem Rady Ministrów i posiadał stanowisko służbowe oraz wszelkie prawa służące ministrom Rzeczypospolitej. Otrzymał on bardzo szerokie kompetencje we wszystkich dziedzinach administracji. Jego zadania były następujące: a) przejęcie wszystkich władz i urzędów od Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej i od organów państwowych niemieckich i pruskich; b) sprawowanie administracji b. dzielnicy pruskiej aż do czasu oddania wszystkich działów tej administracji pod bezpośrednie kierownictwo właściwych ministrów.

Minister b. dzielnicy pruskiej był zwierzchnikiem służbowym władz i urzędów tej dzielnicy z wyjątkiem spraw polityki zagranicznej, spraw wojskowych oraz celnych, które to sprawy podlegały bezpośrednio właściwym ministrom. Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej zostało zniesione ustawą z dnia 7 kwietnia 1922 r. Pierwszym z ministrów b. dzielnicy pruskiej był Władysław Seyda i pełnił tę funkcję w okresie od 16 sierpnia 1919 r. do 3 lipca 1920 r.

² Por. *Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1918 - 1936*. „Przegląd Zachodni” 1968, nr 1, ss. 47 - 48.

W okresie dziesięciolecia proces zmniejszania się liczby ludności niemieckiej stopniowo ustaje, następuje pewne wyrównanie stosunku ludności polskiej i niemieckiej, a w związku z tym także liczba dzieci niemieckich spada do pewnego mniej więcej stałego poziomu, przynajmniej w niektórych okresach.

Gdy chodzi o liczbę ogólną ludności niemieckiej w województwach poznańskim i pomorskim, to według spisu ludności z roku 1921 wykazano ogółem 503 619 Niemców.

W zeszytcie 5 z maja 1927 r. czasopisma „Deutsche Blätter in Polen” podaje Heidelch, szef Biura Niemieckich Posłów do Sejmu i Senatu w Bydgoszczy, liczbę Niemców na Pomorzu 110 000, a w Poznańskim, 220 000, ogółem 330 000 dusz. W czasopiśmie „Der Auslandsdeutsche”, wydawanym przez *Deutsches Auslandsinstitut* w Stuttgarcie (nr 11, rocznik X, s. 359) określono w tym czasie liczbę Niemców na wymienionym terenie na 300 000 dusz.

Liczbę dzieci niemieckich w wieku szkolnym podaje strona niemiecka, a mianowicie Zjednoczenie Niemieckich Posłów do Sejmu i Senatu³, w petycji, złożonej do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1926 r. w wysokości następującej: według stanu z roku 1925 w woj. poznańskim 27 688, w woj. pomorskim 19 041, ogółem 46 729.

W petycji zaś wniesionej w roku 1931 do Ligi Narodów podały czynniki niemieckie, że w roku 1929 liczba dzieci szkolnych niemieckich w obu województwach wynosiła 35 111.

Spis ludności z roku 1931 wykazał ludności niepolskiej, co pokrywa się niemal ściśle z ludnością niemiecką:

w woj. poznańskim	201 409	—	9,5%
pomorskim	109 696	—	10,1%

Ogółem: 311 105 Niemców.

Liczbę dzieci szkolnych niemieckich w tym samym czasie podawano okrągło na 35 000.

Na podstawie szczegółowych materiałów statystyki szkolnej dotyczącej uczniów, którzy podali niemiecki język ojczysty, stan liczebny uczniów—Niemców w publicznych i prywatnych szkołach powszechnych w roku szkolnym 1934/35 przedstawia się następująco:

woj. poznańskie:

- publicznych szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania 153, uczniów—Niemców 9 704,
- prywatnych szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania 89, uczniów—Niemców 4 814,
- w 812 publicznych szkołach powszechnych z polskim językiem nauczania było uczniów—Niemców 8 260.

R a z e m uczniów—Niemców 22 778;

woj pomorskie:

³ Klub Zjednoczenia Niemieckiego w Sejmie i Senacie reprezentował sześć niemieckich stronnictw politycznych, a mianowicie: Związek Niemiecki dla Obrony Praw Mniejszości Narodowych w Polsce, Niemiecką Partię, Niemiecki Związek Ludowy, Katolicką Partię Ludową, Niemiecką Partię Pracy w Polsce i Niemiecką Socjalno-Demokratyczną Partię w Polsce. Do Klubu należało 17 posłów oraz 5 senatorów, Klub Zjednoczenia Niemieckiego w Sejmie i Senacie należał do najbardziej jednolitych w wystąpieniach na zewnątrz. Prezesem Klubu Sejmowego w 1925 r. był Eugeniusz Nauman, a przewodniczącym Klubu Senackiego — Erwin Hasbach.

— publicznych szkół powsz. z niem. jęz. nauczania 35,	uczniów-Niemców	2 322
prywatnych „ „ „ „ „ 12, „ „		1 087
W 722 szkołach publicznych powsz. z polskim jęz. nauczania było uczniów-		
-Niemców		6 826
Razem uczniów-Niemców		10 235

W obu województwach we wszystkich szkołach powszechnych było uczniów-Niemców ogółem 33 013.

II. Województwa centralne (b. zabór rosyjski).

Na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim istniały szkoły powszechne dla dzieci niemieckich jako nisko zorganizowane szkoły wiejskie, utrzymywane z funduszy publicznych, oraz jako szkoły kościelne (kantoraty), utrzymywane przez gminy wyznaniowe ewangelickie.

W czasie okupacji niemieckiej zorganizowano szkolnictwo niemieckie w ten sposób, że utworzono dwa Niemieckie Krajowe Związki Szkolne, ewangelicki i katolicki, jako instytucje centralne, a w poszczególnych miejscowościach tworzone gminy szkolne, mające na celu utrzymanie szkół niemieckich. Liczba niemieckich gmin szkolnych w ciągu roku 1917 wzrosła do 400.

Stan ten został unormowany ustawą z dnia 12 września 1917 r., dotyczącą uwzględnienia potrzeb szkolnych mniejszości niemieckiej. Ustawa ta określała obowiązki członków gmin szkolnych w stosunku do szkół, zapewniała szkołom środki utrzymania i stworzyła warunki pewnej autonomii szkolnej dla ludności niemieckiej.

Po usunięciu okupantów pod koniec 1918 r. władze polskie przystąpiły do usunięcia uprzywilejowanego stanu w szkolnictwie niemieckim. Wydano dekret z dnia 7 lutego 1919 r., a następnie uchwałę rady ministrów z dnia 3 marca 1919 r., przez którą niemiecka okupacyjna ustawa z dn. 12 września 1917 r., uwzględniająca potrzeby szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej została uchylona, a niemieckie krajowe związki szkolne i niemieckie gminy szkolne poddano likwidacji.

Uchwała rady ministrów z dnia 3 marca 1919 r. o szkołach powszechnych z niemieckim językiem nauczania („Dz. Praw Państwa Polskiego” nr 21 z dnia 7 marca 1919 r.) określiła podstawy i warunki istnienia szkół dla mniejszości niemieckiej, które na terytorium b. zaboru rosyjskiego obowiązują do chwili obecnej.

Uchwała rady ministrów miała spełnić dwa główne zadania, a mianowicie: zlikwidować organizację szkolnictwa, wprowadzoną przez Niemców, oraz ustalić zasady istnienia szkół dla mniejszości niemieckiej. Wskutek połączenia tych dwóch celów zawiera pewne niejasności, które utrudniają jej stosowanie w praktyce.

Liczba szkół niemieckich utrzymanych po wprowadzeniu w życie postanowień uchwały rady ministrów z dnia 3 marca 1919 r. ulega często zmianom, których przyczyna leży głównie w tym, że ludność niemiecka na obszarze b. zaboru pruskiego rzadziej tworzy skupienia większe i jednolite, w których byłyby warunki do utrzymania jednej szkoły z niemieckim językiem nauczania dla wszystkich dzieci. Przeważnie zachodzą takie warunki, że mieszkają obok siebie Polacy i Niemcy, wskutek czego dzieci polskie i niemieckie muszą korzystać z jednej szkoły i do tych warunków musi być dostosowany język nauczania.

O liczbie ludności niemieckiej na obszarze województw centralnych podawano początkowo, zwłaszcza ze strony niemieckiej, informacje nieścisłe i przesadne. Prze-

prowadzony w 1921 r. pierwszy powszechny spis ludności wykazał następującą ilość Niemców w poszczególnych województwach:

m. st. Warszawa	824		
woj. warszawskie	47 384	—	2,2 ⁰ / ₀
łódzkie	103 456	—	4,5 ⁰ / ₀
kieleckie	3 655	—	0,1 ⁰ / ₀
lubelskie	10 933	—	0,5 ⁰ / ₀
białostockie	4 117	—	0,3 ⁰ / ₀
Razem	170 369		

Ustalony na podstawie liczby dzieci 14 roczników, wg spisu z roku 1931, odsetek Niemców w tych województwach przedstawia się następująco

m. st. Warszawa	0,1 ⁰ / ₀	—	liczba dzieci 14 roczników
woj. warszawskie	2,7 ⁰ / ₀	„	„ „ „ „
łódzkie	4,7 ⁰ / ₀	„	„ „ „ „
kieleckie	0,2 ⁰ / ₀	„	„ „ „ „
lubelskie	0,8 ⁰ / ₀	„	„ „ „ „
białostockie	0,4 ⁰ / ₀	„	„ „ „ „

Rozmieszczenie uczniów, którzy podali język ojczysty niemiecki, w publicznych i prywatnych szkołach powszechnych, w/g stanu z roku szkolnego 1934/35, daje obraz następujący:

m. st. Warszawa	w 3	szkołach publicznych polskich	było uczniów Niemców	—	9
woj. warszawskie	w 38	szkołach publ. niemieckich	„	„	2627
„	w 344	szkołach publ. polskich	„	„	6683
woj. łódzkie	w 67	„ „ niemieckich	„	„	9059
	w 384	„ „ polskich	„	„	10437
	w 5	„ pryw. niemieckich	„	„	692
woj. kieleckie	w 52	„ publ. polskich	„	„	850
	w 1	„ pryw. niemieckich	„	„	42
woj. lubelskie	w 2	„ publ. niemieckich	„	„	206
	w 119	„ „ polskich	„	„	3114
woj. białostockie	w 42	„ „ „	„	„	974
			Razem		34 693

W prywatnych szkołach z polskim językiem nauczania było uczniów-Niemców 53

Razem 34 746

III. Województwo wołyńskie.

Na obszarze woj. wołyńskiego mieszka, w/g spisu ludności z 1921 r., ogółem 24 540 Niemców. Spis ludności z 1931 r. nie wykazuje prawie żadnej zmiany.

Według zestawień uczniów szkół publicznych i prywatnych powszechnych, w roku szkolnym 1934/35 było uczniów-Niemców na Wołyniu:

w 334 publicznych szkołach powszechnych z niemieckim jęz. nauczania	4 283,
w 26 prywatnych szkołach powszechnych z niemieckim jęz. nauczania	1 615
w 3 „ „ „ z polskim jęz. nauczania	79
Razem	5 977

Ustawa z 31 lipca 1924, zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa, nie przewiduje możliwości tworzenia na Wołyniu publicznych szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania, szkoły niemieckie istnieją przeto tylko jako szkoły prywatne.

IV. Małopolska.

Spis ludności z roku 1921 podaje w poszczególnych województwach małopolskich następujące liczby ludności niemieckiej:

woj. krakowskie	9 295
lwowskie	12 436
stanisławowskie	15 595
tarnopolskie	2 484
Razem	39 810

Według spisu ludności z roku 1931, liczbę Niemców w powyższych województwach określa się w przybliżeniu na 50 000.

Obowiązująca na tym terenie ustawa z 31 lipca 1924 r., zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa, nie przewiduje warunków do utrzymywania na tym obszarze publicznych szkół z niemieckim językiem nauczania.

Istniejące, zresztą nieliczne, takie szkoły (ogółem 6) pochodzą z czasów przedwojennych i nie zostały zlikwidowane.

Liczba uczniów-Niemców w publicznych i prywatnych szkołach powszechnych w roku szkolnym 1934/35 wynosiła ogółem 5 943.

Uczniowie ci byli rozmieszczeni w sposób następujący:

woj. krakowskie:			
w 3 publicznych szkołach powszechnych	z niemieckim językiem nauczania		595
w 10 „ „ „	z polskim „ „		39
w 8 prywatnych „ „	z niemieckim „ „		314
w 1 prywatnej szkole powszechnej	z polskim „ „		8
woj. lwowskie:			
w 1 publicznej szkole powszechnej	z niemieckim językiem nauczania		50
w 55 publicznych szkołach powszechnych	z nieniemieckim językiem „ „		677
w 30 prywatnych „ „	z niemieckim „ „		1 350
woj. stanisławowskie:			
w 2 publicznych szkołach powszechnych	z niemieckim językiem nauczania		122
w 91 „ „ „	z nieniemieckim „ „		1 032
w 24 prywatnych „ „	z niemieckim „ „		1 348
woj. tarnopolskie:			
w 25 publicznych szkołach powszechnych	z nieniemieckim jęz. nauczania		158
w 11 prywatnych szkołach „ „	z niemieckim „ „		250
	Razem		5 943

V. Województwa: wileńskie, nowogrodzkie, poleskie.

Liczba Niemców w granicach tych województw jest bardzo nieznaczna i uwzględnienie potrzeb tej mniejszości w szkolnictwie nie występuje jako osobne zagadnienie.

W roku szkolnym 1934/35 było uczniów-Niemców:

w woj. wileńskim w 9 publicznych szkołach powszechnych	101
nowogrodzkim w 1 publicznej szkole powszechniej	2
poleskim w 7 publicznych szkołach powszechnych	77
Razem	180

VI. Województwo śląskie.

Liczba Niemców w woj. śląskim nie została ustalona ściśle. Na podstawie teoretycznych obliczeń, podawano w pierwszych latach 352 440 — 27,8%, obecnie spotykamy się z twierdzeniem, że Niemcy w woj. śląskim liczą około 100 000 osób.

Organizacja szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej opiera się na Konwencji Genewskiej⁴ z dnia 15 maja 1922 r.

Według zestawień statystyki szkolnej z roku 1934/35, uczniowie-Niemcy rozmieszczeni byli w publicznych i prywatnych szkołach powszechnych w sposób następujący:

w 52 publicznych szkołach powszechnych	z niemieckim językiem nauczania	10 012
w 46 „ „ „	z polskim „ „	227
w 20 „ „ „	z niemieckim „ „	2 914
w 3 „ „ „	z polskim „ „	52
Razem		13 205

Szkoły średnie

Liczba młodzieży niemieckiej w państwowych i prywatnych szkołach średnich w roku szkolnym 1934/35 wynosiła ogółem w całej Polsce 3 605 uczniów.

Państwowa szkoła średnia, jako zakład samodzielny z niemieckim językiem wykładowym, istnieje poza woj. śląskim tylko jedna, a mianowicie: państwowe gimnazjum w Toruniu liczące 121 uczniów.

Prywatnych szkół średnich z niemieckim jęz. wykładowym istnieje ogółem 12 z 1 647 uczniami, a mianowicie:

w woj. łódzkim 4 szkoły — 608 uczniów	(585 Niemców, 23 innych)
poznańskim 5 — 636	(635 „ 1 „)
pomorskim 1 — 209	(209 „ — „)
lwowskim 1 — 101	(88 „ 13 „)
stanisławowskim 1 — 93	(84 „ 9 „)
Razem 12 szkół 1 647 uczniów	(1 601 Niemców, 46 innych)

W państwowych szkołach średnich z polskim językiem wykładowym było uczniów-Niemców ogółem 196.

W prywatnych szkołach średnich z polskim językiem wykładowym było uczniów-Niemców ogółem 112.

Ponadto w woj. śląskim istnieją:

- 1) 2 państwowe gimnazja z niemieckim językiem nauczania, liczące 276 uczniów,
- 2) 6 prywatnych szkół średnich z niemieckim językiem nauczania — 1 106 uczniów,
- 3) w 3 szkołach średnich (1 państwowej i 2 komunalnych) istniały klasy niemieckie liczące 145 uczniów-Niemców.
- 4) w państwowych szkołach średnich z polskim językiem wykładowym było 33 uczniów-Niemców.

⁴ Chodzi o polsko-niemiecką konwencję górnośląską.

5) w prywatnych szkołach średnich z polskim językiem wykładowym było 19 uczniów-Niemców.

Ogółem we wszystkich szkołach średnich w woj. śląskim było uczniów-Niemców: 1575.

Seminaria nauczycielskie

W roku szkolnym 1934/35 do seminariów nauczycielskich uczęszczało ogółem 164 uczniów narodowości niemieckiej. Z tej liczby w państwowym seminarium nauczycielskim z niemieckim językiem wykładowym w Łodzi było 45 uczniów, w innych seminariach z polskim językiem wykładowym było 6 uczniów-Niemców.

W woj. śląskim prywatne seminarium nauczycielskie z niemieckim językiem wykładowym liczyło 110 uczniów, w seminariach zaś z polskim językiem wykładowym było 3 uczniów-Niemców.

Szkoły zawodowe

Państwowych szkół zawodowych z niemieckim językiem nauczania nie ma. Istnieją 2 prywatne szkoły zawodowe z niemieckim językiem wykładowym (w woj. poznańskim i woj. śląskim); w tych 2 szkołach było w roku szkolnym 1934/35 ogółem 79 uczniów.

We wszystkich innych szkołach zawodowych z polskim językiem nauczania było w roku szkolnym 1934/35 379 uczniów narodowości niemieckiej.

Ogółem w szkołach zawodowych było uczniów-Niemców 458.

Rozważania nad obecnym stanem szkolnictwa niemieckiego i kierunkami jego rozwoju prowadzą do wniosku o konieczności zastosowania środków, które by rolę tego szkolnictwa sprowadziły do właściwych granic zaspokojenia istotnych potrzeb kulturalnych i szkolnych mniejszości niemieckiej i położyły tamę wzrastającemu naporowi niemczyzny na ludność polską.

Dotychczasowe obserwacje i doświadczenia nasuwają następujące wnioski:

I. W stosunku do mniejszości niemieckiej, mającej silne poczucie swej odrębności, wspomagane wpływami z zewnątrz, oraz wybitne zdolności organizacyjne i środki materialne, polityka eksterminacyjna w dziedzinie szkolnictwa nie jest wskazana.

Stosować jednak należy wszelkie środki, jakimi rozporządza państwo, celem ograniczenia nadmiernej ekspansji żywiołu niemieckiego i skutecznego przeciwdziałania dążeniom do przewagi i przyciągania do swoich szeregów ludności polskiej, szczególnie wyznania ewangelickiego⁵.

II. Obowiązujące ustawodawstwo należy uzupełnić szczegółowymi przepisami tak, aby wszelkie zarządzenia i decyzje władz szkolnych miały należytą podstawę prawną.

III. Szkoły z niemieckim językiem nauczania powinny być przeznaczone wyłącznie dla dzieci niemieckich. Przyjmowanie dzieci do tych szkół musi podlegać stałej kontroli organów nadzoru szkolnego.

⁵ W tekście uchwały, z dnia 9 lipca 1936 r., o której mowa we wstępie, występuje następujący *passus*: „Tendencja ogólna zatem w stosunku do szkół dla mniejszości niemieckiej powinna iść w tym kierunku, aby przez powolną, lecz konsekwentną taktykę przy ustalaniu sieci szkolnej, organizacji szkół i obsadzaniu celowym stanowisk nauczycielskich zmierzać stopniowo do ograniczania języka niemieckiego jako wykładowego na rzecz języka polskiego, a niemiecki stan posiadania w tej dziedzinie zachować w rozmiarach, z jakich korzysta lub korzystać będzie ludność polska w Niemczech”. Jest on prawie jednobrzmiący z pkt. XXVI publikowanego tu dokumentu; występuje jednak pewna różnica w zakończeniu i dlatego powtarzam go w brzmieniu uchwały.

Należy unormować sposób przyjmowania dzieci do szkół przeznaczonych dla mniejszości niemieckiej szczegółowymi przepisami, które ustalą zasadę stwierdzenia przynależności dziecka do mniejszości niemieckiej na podstawie nie tylko oświadczenia rodziców, lecz także cech obiektywnych (pochodzenia i języka).

IV. Przy ustalaniu sieci szkół publicznych i rejonów szkolnych trzeba dążyć, aby do szkół z niemieckim językiem nauczania nie musiały uczęszczać dzieci polskie. Jeżeli jednak w żaden sposób nie da się tego uniknąć, to do takiej szkoły, w której znajdzie się choćby kilkoro dzieci polskich, należy przeznaczyć nauczyciela-Polaka i polecić mu, aby na naukę dzieci polskich zwracał szczególną uwagę i traktował je (zwłaszcza co do znajomości języka polskiego we wszystkich przedmiotach) staranniej od dzieci niemieckich.

V. Uważa się⁶ za bardziej celowe i pożądane skupienie młodzieży niemieckiej w szkołach publicznych aniżeli prywatnych.

W związku z tym uważa się za wskazane przestrzeganie zasad następujących:

a) przy likwidowaniu publicznych szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania należy liczyć się z tym, czy zwinięcie szkoły publicznej nie spowoduje powstania szkoły prywatnej i w takim razie raczej wystąpić z wnioskiem o dalsze utrzymanie szkoły publicznej nawet dla mniejszej liczby dzieci:

b) dzieciom niemieckim, uczęszczającym do szkoły z polskim językiem nauczania w znaczniejszej liczbie należy zapewnić naukę języka niemieckiego jako przedmiotu⁷, zwłaszcza jeżeli w ten sposób można zapobiec żądaniu osobnej szkoły publicznej dla dzieci niemieckich lub utworzeniu szkoły prywatnej⁸,

c) niekiedy⁹ założeniu szkoły prywatnej można skutecznie przeciwdziałać przez odpowiedni dobór sił nauczycielskich w szkole publicznej, do której uczęszcza znaczna liczba dzieci niemieckich, w szczególności¹⁰ przez powoływanie do tych szkół także nauczycieli niemieckiej narodowości i wyznania ewangelickiego.

VI. Dzieciom niemieckim, pobierającym naukę w publicznych szkołach powszechnych z polskim językiem nauczania należy zapewnić naukę religii ich wyznania, jeżeli ich liczba wynosi co najmniej 12.

Nauka religii odbywa się zasadniczo w języku ojczystym dzieci.

Jeżeli jednak w szkole uczniowie tego samego wyznania mają różny język ojczysty, wówczas nauka religii powinna być prowadzona w języku wykładowym szkoły jako języku dostępnym i zrozumiałym dla wszystkich uczniów¹¹.

VII. W szkołach z niemieckim językiem nauczania należy kłaść szczególny nacisk na gruntowne opanowanie języka polskiego i dokładne poznanie nauki o Polsce.

VIII. Należy ściśle przestrzegać, aby w szkołach przeznaczonych dla mniejszości niemieckiej były ściśle urządzone wszystkie uroczystości i obchody o charakterze państwowym oraz aby szkoły i młodzież niemiecka uczestniczyły w tego rodzaju uroczystościach na równi z innymi.

IX. Stosunek do istniejących prywatnych szkół z niemieckim językiem nauczania powinien być obiektywny, należy jednak dokonywać częściej i wnikliwiej

⁶ W uchwale z 9 lipca 1936 r. zamiast słów „uważa się”, występują słowa — „uznać należy”

⁷ W uchwale tej części tekstu nie ma.

⁸ Jw.

⁹ W uchwale słowa „niekiedy” nie ma.

¹⁰ W uchwale jest słowo: również.

¹¹ W uchwale *passus* ten nie występuje.

wizytacji tych szkół i wymagać ścisłego wykonywania programu, a w przypadku stwierdzenia uchybień stosować konsekwencje, wynikające z obowiązujących przepisów.

Zakładaniu nowych szkół prywatnych należy przeciwstawiać się, wymagając od założycieli z całą surowością spełnienia wszystkich przepisanych warunków. W szczególności należy przeciwdziałać zakładaniu szkół prywatnych zbiorowych (dla dzieci z różnych, często bardzo odległych miejscowości).

X. Przestrzegać, aby w szkołach używano tylko podręczników zatwierdzonych do użytku szkolnego. Poddawać kontroli biblioteki szkolne i czasopisma wydawane przez młodzież szkolną lub rozpowszechniane za pośrednictwem szkoły.

XI. Rozpowszechnionemu szeroko w rozmaitych formach nauczaniu domowemu należy się przeciwstawić, opierając się na obowiązujących w tej dziedzinie jeszcze przepisach pruskich, które dają dostateczną podstawę do wymagania, aby nauczaniem domowym trudniły się tylko osoby mające w tym celu zezwolenie właściwych władz szkolnych.

XII. Działalność pastorów powinna być ograniczona do zakresu spraw religijnych z wyłączeniem prowadzenia przez nich akcji nauczania. Szczegółowego zbadania i wyjaśnienia wymaga kwestia działalności w Polsce pastorów, posiadających obywatelstwo niemieckie¹².

XIII. Nauczyciele dla szkół powszechnych, przeznaczonych dla mniejszości niemieckiej, powinni być kształceni i wychowywani przez Państwo.

Uzdolnienie i kwalifikacje do udzielania nauki języka niemieckiego i nauczania w szkołach z językiem wykładowym niemieckim powinno się zapewnić nie tylko Niemcom, lecz także Polakom, zwłaszcza Polakom wyznania ewangelickiego, aby ich można było zatrudnić w szkołach z niemieckim językiem nauczania bez narażania się na zarzut, że się kieruje do tych szkół osoby niedostatecznie przygotowane lub innego wyznania niż dzieci.

Sprawa przygotowania nauczycieli-Polaków do udzielania nauki w języku niemieckim jest kwestią wielkiej wagi ze względu na to, że zasób nauczycieli, którzy kształcili się w zakładach niemieckich wyczerpuje się z roku na rok i w najbliższym czasie zabraknie nauczycieli-Polaków władających poprawnie językiem niemieckim.

XIV. W dziedzinie szkolnictwa średniego należy jedyne dzisiaj państwowe gimnazjum z niemieckim językiem nauczania w Toruniu utrzymać, jeżeli nie jako zakład samodzielny, to jako oddziały równoległe gimnazjum polskiego.

Ze względu na to, że młodzież niemiecka kształci się i wychowuje — poza nielicznym zresztą gimnazjum toruńskim — wyłącznie w szkołach prywatnych, należałoby¹³ wziąć pod uwagę, czy nie byłoby wskazane utworzenie¹⁴ jeszcze przynajmniej w 2 miejscowościach gimnazjów państwowych z niemieckim językiem wykładowym w formie klas równoległych przy gimnazjach polskich.

Jednocześnie należałoby liczbę prywatnych szkół państwowych przyznać na zasadzie wzajemności tylko tylu zakładom, ile zakładów polskich w Niemczech takie uprawnienia posiada.

XV. Liceum ogólnokształcące dla młodzieży niemieckiej powinno być jedno państwowe pod wspólnym kierownictwem z liceum polskim.

Liczbę prywatnych liceów niemieckich należałoby ograniczyć wg wzajemności.

¹² Jw.

¹³ W uchwale powiedziano: „utworzyć”.

¹⁴ Jw.

XVI. Liceum pedagogiczne powinno być tylko jedno i to państwowe, urządzone wspólnie z liceum polskim. Do liceum pedagogicznego dla kandydatów na nauczycieli w szkołach niemieckich powinni być kierowani także Polacy.

XVII. Wyjazdy dzieci niemieckich z Polski do Niemiec powinny być regulowane ściśle według zasady wzajemności.

XVIII. Przyjmowanie dzieci do niemieckich ochronek i przedszkoli powinno podlegać kontroli i badaniu ich przynależności narodowej według tych samych zasad, co przyjmowanie dzieci do szkół niemieckich.

XIX. Podania, prośby, zażalenia itp. w sprawach szkolnictwa, pochodzące od obywateli polskich niemieckiej narodowości, powinny być załatwiane obiektywnie i z możliwym pośpiechem, przy czym odpowiedzi udzielać należy zainteresowanym bezpośrednio, a nie przez organizacje niemieckie¹⁵. Chodzi o wpajanie przekonania, że w stosunkach z władzami pośrednictwo organizacji niemieckich jest zbędne i mniej skuteczne, aniżeli przedstawienie bezpośrednio sprawy przez osoby zainteresowane¹⁶.

XX. Do zadań najistotniejszych zaliczyć wypada planowe wzmacnianie żywienia polskiego na tych terenach, gdzie ludność niemiecka występuje bardziej zwarcie, a przede wszystkim w pasie granicznym. Celem podniesienia poczucia świadomości, siły moralnej i pewnej bojowości należy użyć¹⁷ wszelkich środków.

W zakresie szkolnictwa należałoby wziąć pod uwagę:

- a) urządzenie dla wszystkich nauczycieli-Polaków w pasie granicznym kursów, zjazdów, konferencji z odpowiednim programem,
- b) szczególne popieranie organizacji młodzieży polskiej (sport, teatr, chóry, organizacje gospodarcze, kursy wieczorne itp.),
- c) zakładanie bibliotek i popieranie czytelnictwa,
- d) organizacja dożywiania dzieci i zaopatrywania w książki i przybory szkolne, odzież, obuwie.

Ponadto zagadnienia dotyczące stosunku do mniejszości w ogóle, a w szczególności do mniejszości niemieckiej, powinny być przedmiotem odpowiednich wykładów we wszystkich instytucjach przeznaczonych dla osób zatrudnionych w szkolnictwie (zakłady kształcenia nauczycieli, kursy wakacyjne, instytut nauczycielski, konferencje i zjazdy inspektorów szkolnych itp).

Kwestie związane z obroną państwa, stosunkami granicznymi (w szczególności z Niemcami), życiem Polaków zagranicą, w szczególności kwestie prawne, geograficzne, historyczne, społeczne, dotyczące stosunków z bezpośrednimi sąsiedziami Polski powinny być uwzględniane nie tylko w programach szkolnych, ale należałoby planowo wprowadzić do programu wykładów wszystkich szkół wyższych celem zainteresowania nimi młodzieży akademickiej¹⁸.

XXI. Zgodnie z zasadą wynikającą z obowiązujących przepisów, że wszelkie nauczanie młodzieży podlega nadzorowi, kontroli władz szkolnych, należy ująć sprawę nauczycieli wędrownych całkowicie w ręce organów szkolnych w ten sposób, aby wszelka akcja w tej dziedzinie prowadzona była jedynie za wiedzą i na podstawie zezwolenia właściwych organów szkolnych. Organizacjom i osobom,

¹⁵ W uchwale *passus* ten nie występuje.

¹⁶ Jw.

¹⁷ W uchwale występują słowa: „wszelkie środki w dziedzinie oświatowo-szkolnej”.

¹⁸ W uchwale w tym miejscu następujące zdanie: „Należy dążyć do rozbudowy szkolnictwa wyższego w zachodniej części RP, mając na względzie siedziby nowo utworzonych ośrodków studiów akademickich — Toruń w zakresie studiów uniwersyteckich i Gdynię w zakresie studiów handlowych”.

które nie zasługują na zaufanie, należy odmawiać zezwolenia na zajmowanie się nauczaniem przez nauczycieli wędrownych.

XXII. Wszelkie przejawy działalności w dziedzinie oświaty pozaszkolnej (świeclice, kursy, czytelnie, biblioteki itp) powinny podlegać nadzorowi i kontroli władz państwowych administracji ogólnej i szkolnej; m. in. należy zwrócić baczną uwagę, czy prowadzenie ich jest przewidziane w statutach danych organizacji, czy nie ma

Liczba uczniów-Niemców (według języka ojczystego) w publicznych i prywatnych szkołach powszechnych w roku 1934/35

Województwo	Publiczne szkoły powszechne					
	Liczba szkół z niemieckim językiem nauczania	Liczba uczniów		Liczba szkół z polskim (i innym) językiem nauczania	Liczba uczniów	
		Niemców	Innych		Niemców	Innych
M. st. Warszawa	—	—	—	3	9	1 897
Warszawskie	38	2 627	431	344	6 683	59 403
Łódzkie	67	9 059	535	384	10 437	81 380
Kieleckie	—	—	—	52	850	11 854
Lubelskie	2	206	13	119	3 114	18 052
Białostockie	—	—	—	42	974	12 203
Wileńskie	—	—	—	9	101	3 278
Nowogródzkie	—	—	—	1	2	40
Poleskie	—	—	—	7	77	926
Wołyńskie	—	—	—	334	4 283	46 801
Poznańskie	153	9 704	37	812	8 260	95 015
Pomorskie	35	2 322	—	722	6 826	90 732
Śląskie	52	10 012	1 515	46	227	17 403
Krakowskie	3	595	2	10	39	4 730
Lwowskie	1	50	—	55	677	14 706
Stanisławowskie	2	122	—	91	1 032	21 221
Tarnopolskie	—	—	—	25	158	4 670
Razem	353	33 697	2 533	3 056	43 749	484 317

Ogółem uczniów-Niemców:

1) w publicznych szkołach powszechnych z niemieckim językiem nauczania	33 697	
2) w prywatnych szkołach powszechnych z niemieckim językiem nauczania	14 426	
	48 123	48 123
3) w publicznych szkołach powszechnych z polskim (innym) językiem nauczania	43 749	
4) w prywatnych szkołach powszechnych z polskim (innym) językiem nauczania	190	
	43 939	43 939
		92 062

zastrzeżeń co do osób pracujących w tym dziale, wreszcie, czy zakres i kierunek prowadzonej akcji nie wykracza poza właściwe granice działalności oświatowo-kulturalnej.

Prywatne szkoły powszechne

Liczba szkół z niemieckim językiem nauczania	Liczba uczniów		Liczba szkół z polskim (i innym) językiem nauczania	Liczba uczniów	
	Niemców	Innych		Niemców	Innych
—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—
5	692	49	—	—	—
1	42	—	1	20	—
—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	33	—
—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—
26	1615	8	3	79	34
89	4814	24	—	—	—
12	1087	1	2	4	55
20	2914	6	3	52	284
8	314	—	1	8	125
30	1350	—	—	—	—
24	1348	—	—	—	—
11	250	—	—	—	—
226	14426	88	111	190	498

XXIII. Organizacje młodzieży w szkołach niemieckich powinny być utrzymane w tych granicach, na jakie zezwalają obowiązujące przepisy, a ich działalność odpowiadać nastawieniom wychowawczym, ustalonym dla całej młodzieży w Polsce. Za działalność organizacji młodzieży szkolnej są odpowiedzialni kierownicy i dyrektorzy szkół.

XXIV. Należy rozboczyć opiekę nad młodzieżą akademicką niemiecką i zwracać baczność uwagę na jej liczebność, rozmieszczenie i organizację oraz stosunki z organizacjami poza granicami Państwa.

XXV. Sprawy Kościoła ewangelickiego powinny być uregulowane drogą ustawową w tym kierunku, aby życie religijne i stosunki Kościoła ewangelickiego w Polsce nie pozostawały pod żadnym względem w jakiegokolwiek zależności od czynników zagranicznych¹⁹.

XXVI. Tendencja ogólna w stosunku do szkół dla mniejszości niemieckiej powinna iść w tym kierunku, aby przez powolną, lecz konsekwentną taktykę przy ustalaniu sieci szkolnej, organizacji szkół i obsadzaniu celowych stanowisk nauczycielskich zmierzać stopniowo do ograniczania języka niemieckiego jako wykładowego na rzecz języka polskiego tak, aby ostatecznie język niemiecki był uwzględniany tylko jako przedmiot nauki.

¹⁹ W uchwale tego tekstu brak.